

BARRY FREDERIC H. GRAHAM

BOHEMIAN AND MORAVIAN GRADUALS 1420–1620

Turnhout, Brepols Publishers n.v., 641 s., čb. a bar. obr.

V loňském roce byla vydána rozsáhlá publikace o českých a moravských graduálech. Kniha představuje výsledky několikaletého projektu kanadského badatele Barry Frederica H. Grahama. Úvodem je nutné podotknout, že na první pohled mnoho slibující bohatě vypravená publikace však při zběžném ohledání postrádá náležitosti, které bychom od takové knihy očekávali. Jako problematrická se bohužel jeví i řada metodologických neobratností a odborných omylů či nepřesností. Práce je autorem rozdělena do několika kapitol, které se snaží postihnout poměrně širokou problematiku českých a moravských graduálů, které vznikly mezi lety 1420–1620. Větší část publikace je pak tvořena katalogem excerpovaných rukopisů (celkem 134). Publikaci uvozuje – vedle přehledné provenienční mapky – seznam vysvětlivek a zkratk, který zahrnuje nejen liturgické a muzikologické termíny, ale i zkrácené názvy opakovaně citované literatury. Přehled použité literatury a pramenů totiž v knize nenalezneme. Z poznámkového aparátu a katalogové bibliografie je zřejmé, že autor ve velké většině excerpoval poznatky jen z velice omezeného výběru odborné literatury. Graham tedy nereflektoval aktuálnější a některé starší odborné studie a publikace ať již uměleckohistorické, či muzikologické.¹ Neznámy autorovi zůstaly i některé nepublikované diplomní či disertační práce, které se danou problematikou zabývaly. Tato neznalost řady odborných studií v několika případech negativně determinovala Grahamovy názory a přístupy a měla vliv na lichou interpretaci dané problematiky.

Vraťme se ke koncepci recenzované publikace. Graham postihuje zajímavou problematiku specifického typu liturgického kodexu – graduálu z prostředí Čech a Moravy z období mezi lety 1420–1620. Jako hledisko výběru pro daný typ rukopisu bylo zvoleno kompletní mešní proprium pro nejméně trojici svátků temporalu a sanctoralu, jediný písař knižního bloku a zmíněná datace kodexů. Do zpracovaného fondu tedy nebyly zahrnuty některé známé rukopisy či v 16. století oblíbené rorátníky a fragmenty rukopisů. Autor přehlédl, že v nedávné době byly některé zlomky provenienčně spojeny s dochovanými kodexy a tak jejich absence v katalogu se jeví jako zavádějící.² S ohledem na vymezené období se Graham ve větší části práce soustředí na rukopisy utrakvistické provenience. Zajímá se o nastínění historických událostí či o osobnosti a dokumenty, které usměřňovaly a ovlivňovaly vývoj utrakvismu v průběhu dvou století. Sleduje církevní organizaci obou konfesí, katolické a utrakvistické. V souvislosti se vzrůstajícím nebezpečím turecké hrozby Graham zmiňuje

¹ Přehled stavu dosavadního bádání o českých renesančních rukopisech přináší studie Martina Šárovcová, *Mezi anachronismem a historismem. Nové pohledy na české renesanční knižní malířství*, *Umění* VI, 2007, s. 274–285.

² Jde o zlomky z Knihovny Národního muzea v Praze se signaturou 1 Ba 10, které pocházejí z dvoudílného graduálu literátského bratrstva při chrámu sv. Valentina na Starém Městě pražském (Národní knihovna v Praze, fond křížovníci, sign. XVIII A 6, XVIII A 7). K tomuto rukopisu rovněž náleží iluminované folio, původně mylně spojované s Klatovským graduálem, se signaturou 1 1c 86 / 1 z fondu knihovny Národního muzea v Praze. Klatovské zlomky se signaturou 1 A c 86 / 2, 1 A c 86 / 3 Graham neneviduje vůbec. K problematice křížovníckých a klatovských zlomků Martina Kratochvílová [Šárovcová], *K provenienci Staroměstského a Křížovníckého graduálu*, *Umění* LIII, 2005, s. 323–334. – Eadem, *Kodikologické puzzle rukopisů. Habent sua fata libelli*, *Umění* LIII, 2005, s. 551–565.

dobově oblíbené iluminace v řadě chorálních knih, které zobrazují bitvu s Turky. Ikonografické určení zmiňovaných iluminací je ovšem nepřesné. Ve skutečnosti se jedná o starozákonní námět Mojžíšovy bitvy s Amalechitskými, která byla v souvislosti s naléhavostí turecké hrozby aktualizována ve smyslu boje křesťanů s Turky.³

Další kapitoly jsou věnovány graduálu jako typu liturgické knihy a liturgickému jazyku. Graham sleduje, jak se od sebe liší nejen obsah dochovaných latinsky a česky psaných graduálů, ale i pojetí katolických a utrakvistických hudebních pramenů. Rekonstruuje dobovou praxi chrámového zpěvu literátských bratrstev na základě primárních pramenů, kterými jsou právě dochované chorální rukopisy. Graduál tak vystupuje jako jediný pramen, ve kterém lze liturgickou praxi utrakvistů plynule sledovat, neboť rukopisné utrakvistické misály se v takovém množství nedochovaly. Již od konce 15. století byly tištěny. Neexistence utrakvistického misálu podle Grahama poukazuje rovněž na to, že jimi byl používán tištěný pražský misál užívaný též katolíky. Zajímavé jsou doprovodné tabulky, které poukazují na hojnost a dochování antifon, officií či sekvencí ke svátku Mistra Jana Husa a českých mučedníků v jednotlivých utrakvistických graduálech.

Graham vytváří novou chronologickou řadu utrakvistických rukopisů. Na základě liturgického jazyka, který byl zvolen pro zpěvy, sleduje pronikání národního jazyka do latinské utrakvistické liturgie. Rok 1539 podle autora odděluje starší latinské graduály a mladší jazykově české. Toto chronologické dělení je adaptováno pro celou koncepci knihy a je převzato i pro rámcový vývoj ikonografie iluminací. Opodstatněním chronologické hranice je dvojice rukopisů, které podle Grahama představují nejstarší dochované česky psané graduály. Jde o rukopisy z Muzea východních Čech v Hradci Králové (signatura Hr 16) a z Knihovny Národního muzea v Praze (signatura V B 5). V obou případech se však Grahamova datace rukopisů jeví jako problematická. V prvním případě Graham datoval rukopis podle letopočtu 1539, který je součástí otisku jednoho z válečků na vazbě rukopisu. Letopočet však nelze jednoznačně vztáhnout k době vzniku rukopisu, neboť takové válečky byly používány často i po dobu několika desetiletí a přecházely z dílny do dílny. V druhém případě se letopočet 1539 objevuje v rukopise z Národního muzea v Praze ještě vedle mladších letopočtů (1549, 1550, 1552, 1554, 1555). Rukopis tak pravděpodobně vznikl v průběhu několika let a v roce 1539 byla napsána jen část. Oba rukopisy tak po kritickém přehodnocení nepřinášejí pevnou oporu pro vytvoření takové časové hranice. Vhodnější by bylo s ohledem na dochované pevněji datované rukopisy počítat spíše s delším časovým limitem, respektive se čtyřicátými lety 16. století jako dobou, kdy vznikají první graduály s kompletními českými officií (například Český litoměřický graduál - starší⁴).

Následující kapitoly shrnují poznatky o osobnostech donátorů, věnují se vybraným literátským bratrstvům, zabývají se problematikou vztahu víry vrchnosti a poddaných a postihují proces výroby rukopisné knihy a vybrané iluminátory a písaře. V souvislosti s literátskými bratrstvy Graham sleduje vývoj aktivit v některých městech jejich působnosti. Věnuje se rovněž výčtu iluminovaných portrétů

³ K tomu Martina Kratochvílová [Šárovcová], *Recepce a transformace protestantské ikonografie. Lounský graduál Jana Táborského*, *Umění* LIII, Praha 2005, s. 444–465.

⁴ Knihovna Kláštera královské kanonie premonstrátů v Praze na Strahově, signatura: DA I 6, datace: 1542–1544. K tomuto rukopisu naposledy Martina Šárovcová, *Zmizelé renesanční iluminace*, *Umění* VI, 2007, s. 374–379.

literárských bratrstev, které jsou známy z chorálních knih 15. a 16. století. Do přehledu autor mylně zařadil i iluminaci z Třebenického graduálu, která ve skutečnosti představuje zasedání třebenické městské rady. Graham interpretoval vyobrazení jako portrét literárského bratrstva „*with their cultural and social rather than musical activities*“ a radní prostor mylně určuje jako „...*a classroom in the school the brothers manage...*“.

Následující kapitola přináší pohled na ikonografii graduálů. Graham se soustředil na výčty ikonografických variant námětů, které se objevovaly v tělech historizujících iniciál. Ty zpravidla neinterpretuje a nezdůvodňuje. Ikonografii, kterou v průběhu 16. století počíná silně determinovat sám donátor, Graham vůbec neakcentuje. Autorovi, který opomněl možný ikonografický vztah iluminací k osobnosti donátora, se dokonce zdá, že „*a number o themes which occur in single Czech graduals seem somewhat bizarre*“, ...„*One gets the impression that some of the illuminators of the Czech graduals, in their enthusiasm to produce an abundance of illustrations, sometimes forgot that the illustrations should be related to the feast on which their occur*“. Na jiném místě se Grahamovi jeví jako překvapující, že velký počet mariánských námětů se objevuje bez konkordance k tomuto svátku. Tento jev si vysvětluje tak, že „*the feast's meaning for Bohemians in the fifteenth and sixteenth centuries was somewhat ambiguous*“. Ve skutečnosti si autor při interpretaci ikonografie těchto námětů neuvědomil, že se vážou k osobnosti donátora. (!) Představují tedy zcela jinou úroveň ikonografie malířské výzdoby. Jako mučení zavržených Graham mylně interpretoval námět umučení sv. Achácia a deseti tisíc rytířů Thebánské legie na hoře Ararat, který se pravidelně objevuje v graduálech 16. století při incipitu officia ke svátku Všech svatých.

Větší část publikace tvoří katalog, který je řazen abecedně dle místa jednotlivých fondů. Katalogové heslo je tvořeno záhlavím (fond, signatura, název), identifikační známkou (přípisy, jména donátorů, letopočty, erby a cechovní znaky), shrnutím obsahu, historií rukopisu, popisem vazby, kodikologickým popisem, určením písma, kvantifikací malířské výzdoby, podrobným rozepsáním obsahu a bibliografií. Uspořádání katalogu nezohledňuje provenienční spojitosti rukopisů, přestože řada vzájemně příslušejících exemplářů je rozptýlena v různých fondech. Zarážející je nejednotná grafická úprava některých hesel a podoba bibliografie. Přínosem katalogu je publikování dosud neznámého iluminovaného graduálu z druhé poloviny 16. století z dominikánského fondu, který je uložen v Národním archivu v Praze. Na základě podrobného rozboru obsahu jednotlivých kodexů Graham zjišťuje u řady rukopisů dnes již neexistující druhý díl kodexu. V případě Rybářovského graduálu (ÓNB, signatura: 15509) pomohl pevněji zakotvit provenienci rukopisu na základě identifikace přípisu v záhlaví. Zavádějící je však podoba jmen donátorů, která jsou ve velké většině chybně přečtena a transliterována. Některé erby a cechovní znaky jsou mylně interpretovány či zůstaly neidentifikovány. S ohledem na kapitolu, která postihovala ikonografii graduálů, postrádáme v katalogu podrobný rozpis malířské výzdoby, který by poukazyval na konkrétní pojetí každého iluminovaného rukopisu. Na základě srovnání katalogu a předcházejících kapitol bohužel dále musíme konstatovat, že některé závěry a informace, které byly postupně doplňovány v katalogu, nebyly revidovány v textu o hudebních pramenech literárských bratrstev (například hudební prameny týnského literárského bratrstva). Řada informací, které nám Graham zprostředkovává se tak jeví jako

více či méně problematická a nekorektní. Na závěr publikace je připojen katalog kovových doplňků jednotlivých vazeb, podob figurálních válečků, jmenný a místní rejstřík a barevná a černobílá obrazová dokumentace v poněkud menším měřítku.

Obsáhlá publikace s tak rozsáhlým záměrem nemohla uspokojit nároky a požadavky současného odborného přístupu a představy o vypravení a úpravě takové publikace. Ta by si zasloužila pečlivější jazykovou a grafickou redakční úpravu. Publikace působí dojmem nezávisle provedeného výzkumu bez znalosti odborné literatury. To si stále uvědomujeme, když procházíme jednotlivá hesla katalogu a podrobně se probíráme některými texty. Přestože lze autorovi vytknout mnoho nedostatků a nedůsledností, kniha jako celek přináší množství shromážděného rukopisného materiálu, který tak poskytne – s jistou rezervou – alespoň první orientaci zájemcům o dané téma.

Martina Šárovcová – Praha